

Огляд Міжнародної конференції «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах» з нагоди 17-ї річниці Конституції України

20–21 червня 2013 року у м. Ялта відбулася Міжнародна конференція на тему «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах». Цей визначний науково-практичний захід проводився Конституційним Судом України за підтримки Президента України Віктора Януковича спільно з Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва та координатором проектів ОБСЄ в Україні.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся **Голова Конституційного Суду України А. Головін**, який зазначив, що проведення такої масштабної наукової конференції із залученням еліти європейської та вітчизняної конституційної юриспруденції присвячено 17-й річниці прийняття Конституції України. Він підкреслив історичну прихильність Українського народу до демократичного державного устрою, а також значення доктрини прав людини і громадянина, яка протягом тривалого часу виступає для народів дороговказом на шляху до демократії та справжнього народовладдя як філософська категорія, соціально-політичне явище та законодавчо зафіксоване право.

Нині права людини є цінністю, що належить усьому міжнародному співтовариству, вони стали основою становлення нового інституту права — міжнародного захисту прав людини і основних свобод, який передбачає центральним пунктом концепції прав людини визнання людської гідності кожної особи. Основні положення цієї концепції знайшли своє відображення в Конституції України 1996 року, що була відзначена міжнародним співтовариством як одна з найдемократичніших у світі.

А. Головін наголосив, що ця Конституція проголошує Україну незалежною, суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини і громадянина та необхідність їх гарантування. Невипадково найбільший за обсягом розділ II Основного Закону держави присвячено саме правам і свободам людини і громадянина, встановленню їх обсягу та змісту, які за статтею 22 Конституції України не можуть бути звужені при прийнятті нових та внесенні змін до чинних законів.

Особливо важливим є те, що прийняття Конституції України 1996 року зумовило запровадження в державі інституту конституційного правосуддя; це органічно впливало з конституційних принципів поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову та верховенства права. Сам факт наявності в державі Конституції ще не означає, що проголошені нею принципи та засади автоматично реалізовуватимуться в процесі правозастосування. Тому, на думку А. Головіна, утворення органу конституційної юрисдикції є одним із заходів на шляху формування ефективного механізму захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина у державі та інших положень Основного Закону.

Конституція, навіть виходячи з латинського значення цього слова, визначає основні принципи устрою держави. Поширення цих принципів на конкретні правовідносини, тобто їх конституціоналізація, здійснюється шляхом видання законів та інших правових актів. А. Головін навів слова Голови Конституційного Суду Республіки Вірменія, члена Венеціанської Комісії, професора Г. Арутюняна про те, що реальне правове мірило демократизації суспільства — це рівень конституціоналізації суспільних відносин на основі верховенства права, тобто стан речей, за якого закони та інші правові акти (як підкреслюється Конституцією України) приймаються на основі Конституції і відповідають їй.

Згідно з Конституцією та законами України основним завданням Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в державі є гарантування верховенства Конституції на всій її території, в тому числі шляхом здійснення судового конституційного контролю. А. Головін зазначив, що у своїй діяльності Конституційний Суд України керується Конституцією, законами України, загальноновизнаними нормами та стандартами в галузі захисту прав людини, а також практикою Європейського суду з прав людини. Конституційний Суд України у своїх рішеннях та висновках багаторазово посилався на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Загальної Декларації прав людини 1948 року, міжнародних пактів про громадянські і політичні права, про соціальні, економічні та культурні права, інших актів міжнародного права та практику Європейського суду з прав людини.

Конституційний Суд України, будучи одним із органів, куди людина може звернутися за захистом своїх прав і свобод, здійснює вплив на всю систему правозахисних інституцій. Його рішення розвивають і збагачують судову і правозастосовну практику в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина, піднімаючи їх на рівень міжнародних та європейських стандартів. У контексті цього питання А. Головін зауважив, що в останні роки Конституційний Суд України істотно посилив сегмент своєї діяльності, пов'язаний з розглядом справ щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. Це позначилося і на відповідній статистиці його рішень. Якщо за попередній період його діяльності було прийнято всього 29 рішень за зверненнями громадян, їх об'єднань та юридичних осіб, то у 2010–2012 роках таких рішень було вже 24.

На думку А. Головіна, актуальною залишається проблема виконання рішень Конституційного Суду України, що є однією з основних вимог конституційної законності. Причин існування цієї проблеми декілька. Більшість учених-конституціоналістів пояснює її, зокрема, відсутністю в українському законодавстві правового механізму забезпечення виконання рішень єдиного органу конституційної юрисдикції. Наявність фактів невиконання рішень Конституційного Суду України, зазначив Голова Конституційного Суду України, свідчить про низький рівень правової культури, причому не тільки посадових осіб, органів державної влади, а й суспільства в цілому. Тому започатковані останніми роками Президентом України В. Януковичем реформи судової системи, місцевого самоврядування, в тому числі на конституційному рівні, мають на меті підвищення рівня правосвідомості в суспільстві, формування у посадовців та громадян шанобливого ставлення до Конституції і законів України. У цьому аспекті особливої ваги набуває вивчення

досвіду зарубіжних країн під час зустрічей із зарубіжними колегами, в тому числі у форматі міжнародних конференцій.

Завершуючи виступ, А. Головін висловив подяку всім, хто підготував свої виступи на конференції, а також запевнив, що отримана інформація буде ретельно вивчена, а її використання, безумовно, сприятиме подальшому вдосконаленню діяльності механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Вітання **Президента України В. Януковича** учасникам міжнародного заходу передав Міністр юстиції України О. Лавринович. Глава держави наголосив на символічності проведення заходу напередодні Дня Конституції України та в рік головування України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі, одним з пріоритетів діяльності якої є захист прав і свобод людини. Становлення демократичної правової держави, принципи якої втілено в Конституції України, безпосередньо пов'язане з утвердженням прав і свобод людини і громадянина, передусім шляхом їх ефективного захисту незалежним та безстороннім судом.

Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в державі своїми рішеннями впливає на систему правових відносин, гарантуючи охорону прав і свобод людини і громадянина та верховенство Основного Закону України на всій її території.

Сучасний стан розвитку громадянського суспільства, виклики сьогодення зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення засобів гарантування прав і свобод людини, забезпечення балансу приватних та публічних інтересів. Тому професійне обговорення проблем конституційного судочинства, спільний пошук шляхів їх розв'язання, обмін досвідом на цьому представницькому форумі еліти європейського та вітчизняного конституціоналізму стануть підґрунтям для вирішення актуальних питань у сфері захисту прав людини і громадянина.

Користуючись нагодою, Президент України побажав усім плідної роботи, цікавих і конструктивних дискусій та творчих здобутків.

Вітання **Голови Верховної Ради України В. Рибачка** оголосив постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України А. Селіванов. Голова парламенту у своєму посланні, зокрема, наголосив, що проблеми, окреслені для обговорення, мають вирішуватися з позицій теорії і практики, зважаючи, що рекомендації допоможуть удосконалити законодавство, яке охороняє і захищає права і свободи громадян України.

За минулі роки Конституційний Суд України накопичив чималий досвід у вирішенні найскладніших державно-правових питань, спрямовуючи становлення правової держави, в якій права і свободи людини проголошені найвищою цінністю.

Голова парламенту впевнений, що конференція сприятиме консолідації зусиль юридичного співтовариства у вирішенні конкретних професійних завдань з удосконалення конституційної юстиції у напрямі належного правового забезпечення гарантій прав і свобод людини.

З вітальним словом **Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим А. Могильова** звернувся до присутніх його заступник Г. Псарьов, який зазначив, що кримчани раді прийняти представників майже двадцяти органів конституційної юрисдикції країн Європи, міжнародних організацій та відомих українських вчених-конституціоналістів, які зібралися для обміну досвідом саме з проблем захисту прав і свобод людини і громадянина.

Учасників конференції від імені Ялтинської міської ради привітав її голова **С. Ілаш**. В Ялті щорічно проходить більше ста заходів міжнародного та державного значення, зауважив він; це — міжнародні зустрічі, політичні форуми, саміти глав держав та урядів, заходи загальнодержавного значення та міжнародного масштабу. С. Ілаш висловив сподівання, що незважаючи на напружену програму, учасники конференції матимуть можливість ознайомитися з визначними пам'ятками Південного берега Криму, насолодитися унікальною природою, повітрям та чудовим ландшафтом Ялти.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні **М. Джарбусинова** свій виступ розпочала з подяки за запрошення взяти участь у Міжнародній конференції «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах», оскільки питання розвитку демократичного суспільства, утвердження принципу верховенства права та прав людини є ключовими сферами діяльності ОБСЄ в Україні. Вона зазначила, що вже протягом декількох років ОБСЄ успішно співпрацює з Конституційним Судом України, а також висловила сподівання на продовження такого співробітництва у майбутньому.

Далі до учасників конференції звернувся заступник директора Німецького фонду Міжнародного правового співробітництва **Ш. Хюльсхорстер**. Він наголосив, що фонд працює з Конституційним Судом України з часів його заснування досить успішно, і багато окремих питань в аспекті конституційного судочинства було обговорено під час різних колективних зустрічей.

З привітанням до учасників форуму звернувся голова Союзу юристів України **В. Євдокимов**, який зазначив, що сьогодні на органи конституційної юрисдикції покладено обов'язок подолати деформацію правової свідомості шляхом забезпечення належного конституційного захисту громадян нашої держави. Забезпечуючи упродовж багатьох років неупереджений конституційний контроль чинного українського законодавства, надаючи тлумачення норм Конституції, Конституційний Суд України робить вагомий внесок у зміцнення законності та захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства Конституції на всій території України. Союз юристів України і Всесвітня організація юристів завжди високо оцінюють професійну діяльність суддів Конституційного Суду України і намагаються вкорінити у свідомості громадян нашої держави думку про сутність і значення конституційного судочинства. Користуючись нагодою, В. Євдокимов побажав усім плідної роботи, нових професійних звершень, відданості та натхнення.

Після завершення урочистої частини учасники Міжнародної конференції перейшли до роботи в режимі пленарних засідань. Українські вчені-конституціоналісти та зарубіжні гості представили низку доповідей на актуальні теми захисту прав і свобод людини органами конституційної юрисдикції.

З доповіддю на тему «**Роль конституційного суду в конституціоналізації соціальної поведінки людини і влади в правовій державі**» виступив Голова Конституційного Суду Республіки Вірменія, член Венеціанської Комісії, доктор юридичних наук, професор **Г. Арутюнян**. Він зазначив, що верховенство права, що є наріжним каменем правової держави, насамперед передбачає, що народ, якому належить влада і який є її джерелом, обмежений невідчужуваними конституційними правами людини як безпосередньо діючим правом. Відповідно вся

конституційна конструкція має орієнтуватися на те, щоб зробити верховенство права основою функціонування влади, ядром соціальної поведінки людини і громадянина, аксіологічною основою її самовираження і самореалізації.

У правовій державі будь-яка норма права має виявлятися як елемент конституційно взаємопогодженої системи правової поведінки людини і держави на основі принципу верховенства права. У цьому питанні особливу роль мають відігравати саме конституційні суди, які виконують низку важливих завдань щодо забезпечення верховенства права, а саме: виявлення й оцінка дефіциту конституційності в політичній поведінці соціуму; оцінка внутрішньоконституційних деформацій, виявлення причин цих деформацій і розробка доктринальних підходів до їх подолання; подолання деформації сприйняття основоположних конституційних цінностей і принципів у суспільстві; забезпечення необхідного рівня конституціоналізації політичної поведінки інститутів влади і соціальної поведінки особистості; усунення дефіциту конституційності у сфері законодавства та інших формах правотворчої діяльності; недопущення деформацій конституційних цінностей і принципів у правозастосовній практиці тощо.

Правові позиції конституційних судів у правовій державі мають бути основою правової стабільності і сприйматися всією правовою системою як національне прецедентне право.

Доповідь на тему «**Сфера захисту прав людини конституційними судами**» представив Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки **Г. Кутріс**. Забезпечення прав людини — це фундаментальний принцип демократичної держави і один з елементів держави, яка декларує верховенство права, зазначив він. Стаття 25 Конституції Латвії визначає Конституційний Суд як частину конституційного порядку Латвії, інституцію, що забезпечує впровадження Конституції, конституційної справедливості і права. Орган конституційного контролю відіграє важливу роль у розумінні прав людини, тому що визначає зміст конкретних прав і врівноважує їх, якщо це потрібно. Те, як захищаються права людини, значною мірою залежить від інтерпретації, здійснюваної Конституційним Судом. Конституція за своєю суттю не може гарантувати менший обсяг забезпечення, тобто захисту основних прав, ніж обсяг, передбачений міжнародними актами щодо прав людини. Навпаки, Конституційний Суд має здійснити захист основних прав, встановлених у Конституції, на вищому рівні у порівнянні з міжнародними документами (включаючи Європейську конвенцію), оскільки міжнародні документи містять і захищають лише мінімальні стандарти прав людини (що є логічним, адже різні держави повинні погодитися на це). Підвищення ж цих стандартів і захист свого народу залежать від можливостей національних держав. Ефективність забезпечення Конституційним Судом прав людини, на думку Г. Кутріса, залежить від співпраці і злагодженості між державними органами, що захищають права людини, та від довіри громадян до них. Тому важливо не лише підсилувати авторитет Конституційного Суду, а й уникати прямих та прихованих конфліктів між згаданими державними органами, зокрема ситуацій, коли вони дають різні відповіді щодо однакових правових питань.

Голова Конституційного Суду Словацької Республіки **І. Мацейкова** у доповіді на тему «**Конституційний Суд: 20 років потому**» порушила важливі питання, пов'язані з конституційним правосуддям. Йшлося, зокрема, про вплив юрисдик-

ції Європейського суду з прав людини на формування процесу прийняття рішень конституційними судами та пов'язане з цим питання ціннісного сприйняття права. На думку І. Мацейкової, Конституційний Суд пов'язаний юдикатурою Страсбурзького суду мірою відповідності забезпечення прав людини певному мінімальному стандарту. Тому ця юдикатура не може бути бар'єром у захисті конституційними судами прав людини з наданням ними більш широких гарантій, ніж ті, що випливають з позицій Європейського суду з прав людини. Було порушено також важливе питання фактичної обов'язковості де-юре незагальнообов'язкових рішень конституційних судів; потрібно, щоб органи, які використовують право в межах своєї компетенції, під час прийняття рішень брали до уваги не тільки загальнообов'язкові акти конституційного суду, а й відображали правові позиції конституційних судів, які не мають загальнообов'язкової сили. У разі, якщо рішення конституційних судів піддаються критиці, це має бути зроблено професійно, юридично аргументовано, поза персоналіями, уникаючи емоцій та експресивності та з дотриманням загальноприйнятих правил здорового глузду. І. Мацейкова вважає, що для збереження авторитету судової влади в питаннях критики конституційного суду має бути певна стриманість.

Проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Ю. Барабаш** виступив з доповіддю «**Соціальна держава та соціальні права в сучасних умовах: конституційний аспект**», в якій зазначив, що з моменту визнання на конституційному рівні соціального характеру держави ця проблематика міцно увійшла в орбіту інтересів конституційного судочинства. Однак на сьогодні процеси, що відбуваються у світовій економіці, змушують по-новому подивитися на питання гарантування соціальних прав конституційними засобами (про що свідчать і останні два рішення Конституційного Суду України з соціальних питань). Як зазначив Ю. Барабаш, описуючи феномен соціальної держави, дослідники, як правило, обмежуються аналізом становлення європейської та американської соціальних моделей. Однак не втрачає значення і те, як відбувалися становлення й розвиток радянської соціальної моделі, адже в країнах пострадянського простору, окрім розвалу економіки, залишилася у спадок ностальгія за комуністичною системою соціального забезпечення. Важко сказати, що більшою мірою гальмує поступ до ринкової системи — неефективний державний менеджмент і енергоємне виробництво чи небажання громадян розставатися з бажанням перебувати в лоні патерналістського ставлення держави до їх життя. Тим часом глобалізований та інтегрований світ став небезпечним та ризикованим середовищем і для самих держав, а отже, пошук нових підходів, нового сенсу в субсидіарній ролі соціальної держави, розгляд концепту соціальної держави в контексті її активізуючої, попереджувальної функції повинні стати новим доктринальним напрямом розвитку теорії соціальної держави та орієнтиром для конституціоналізації поточного законодавства у цій сфері (перерозподіл ризиків сьогодні повинен відбуватися не тільки між суспільством і державою, а й на рівні конкретного громадянина).

У виступі Міністра юстиції України **О. Лавриновича** порушувалися питання **конституційного контролю та проблеми виконання рішень конституційних**

судів. Доповідач зауважив, що питання неконституційності тих чи інших положень закону визначається тим, що рішення Конституційного Суду України є остаточними, оскарженню не підлягають, а неконституційна норма не може застосовуватися ніде і ніким. Але чи є в принципі механізми, здатні примусити членів парламенту будь-якої країни змінити чинну норму в законі або не ухвалювати норм, що відтворюють по суті визнані неконституційними приписи, чи мають інше тлумачення норм законів у порівнянні з тим, яке надав Конституційний Суд України?

Інше питання в площині конституційного контролю — це питання захисту Конституції України. На думку О. Лавриновича, проблема довіри до законів, до Основного Закону, до рішень суду взагалі як явища, особливо рішень конституційних судів, до рішень Європейського суду з прав людини багато в чому залежить від того, чи існують національні механізми і можливості країни для виконання цих рішень.

З доповіддю на тему «**Питання захисту прав і свобод людини в практиці Конституційної Ради Республіки Казахстан**» виступив Голова Конституційної Ради Республіки Казахстан **І. Рогов**. Він підкреслив, що нині права і свободи людини визначаються не тільки конкретними особливостями того чи іншого суспільства, а й розвитком людської цивілізації в цілому і рівнем інтеграції міжнародного суспільства. Навівши низку прикладів з практики органу конституційної юрисдикції Казахстану щодо захисту прав і свобод людини, Голова Конституційної Ради Республіки Казахстан зазначив, що вирішення проблеми захисту прав залежить насамперед від пошуку оптимального балансу між інтересами окремих людей, інтересами держави, інтересами кожної одиниці суспільства.

Досвідом роботи з проблем захисту прав людини і громадянина поділився Голова Конституційного Суду Республіки Болгарія, професор, доктор **Д. Токушев**, представивши доповідь «**Захист прав людини та громадянина в практиці Конституційного Суду Республіки Болгарія**». Конституційне правосуддя є характерною рисою правової держави, а стабільність і справедливість — її основними елементами. Конституція Болгарії 1991 року забезпечує стійкі функціональні гарантії основних прав людини і громадянина в основних положеннях політичної і правової системи, заснованих на принципах народного суверенітету, розподілу влади, панування права і примату міжнародного права над внутрішнім законодавством, відповідальності держави за шкоду. Як зазначив Д. Токушев, за минулі 22 роки Конституційний Суд Болгарії розглядав справи, пов'язані з рівністю громадян перед законом; загальним, рівним і прямим виборчим правом; політичним плюралізмом; свободою віросповідання; правом на власність; вільною економічною ініціативою і рівністю господарюючих суб'єктів; недоторканністю свободи і таємниці кореспонденції; свободою висловлювань і правом на доступ до інформації; свободою об'єднання; правом на працю; правом на соціальне страхування і на соціальну допомогу; правом на освіту; правом на захист тощо.

Голова Конституційного Суду Грузії **Г. Папуашвілі** у доповіді «**Переосмислення конституційних прав та свобод у світлі останніх справ у Конституційному Суді Грузії**» зазначив, що політичні і соціальні зміни часто зумовлюють ситуацію, коли закон, який приймається за одних соціальних умов, стає

неконституційним за новою соціальною реальністю. Інтерпретуючи Конституцію, Конституційний Суд Грузії дотримується принципу тлумачення, зорієнтованого на захист прав людини. Реалізація кожного конституційного положення не має зашкодити правам людини. Навівши у доповіді низку прикладів з практики Конституційного Суду, коли за допомогою цього принципу були розв'язані правові конфлікти, Г. Папуашвілі зазначив, що подальша інтерпретація конституційних прав і свобод, удосконалення її методів, підходів і принципів Конституційним Судом означатиме подальший прогрес у справі захисту конституційних прав і свобод. Конституційні суди повинні творчо підходити до бачення конституційних прав, оскільки Конституція відображає події минулого, але в конституційно-правовому регулюванні треба дивитися і в майбутнє. Конституційні права повинні розширюватися, розвиватися з огляду на нові соціально-політичні та історичні реалії.

Суддя Конституційного Суду Республіки Білорусь **Л. Рябцев** виступив з доповіддю на тему «**Конституційний Суд Республіки Білорусь: особливості захисту прав і свобод людини під час здійснення обов'язкового попереднього контролю конституційності законів**». Для правової системи Республіки Білорусь, зазначив він, характерний новий етап розвитку конституційного правосуддя, пов'язаний з удосконаленням механізмів забезпечення захисту прав і свобод людини.

Діяльність правового механізму прав і свобод людини та гарантії їх реалізації залежать, насамперед, від дотримання конституційного принципу верховенства права, який передбачає свободу, рівність, справедливість і правову визначеність. Інакше кажучи, він передбачає створення такої правової системи, що характеризується достатністю та повнотою правового регулювання суспільних відносин, чіткістю, точністю, незаперечуваністю, логічною узгодженістю правових норм, системністю та комплексністю. На переконання Л. Рябцева, обов'язковий попередній контроль конституційності законів сприяє укріпленню конституційної законності і спрямований на вироблення правових механізмів, що забезпечують розвиток і захист конституційних цінностей та гарантують права і свободи людини. Такий підхід робить можливим вироблення відповідних правових механізмів, що забезпечують розвиток та захист конституційних цінностей, зокрема тих, що гарантують права та свободи людини.

Професор юридичного факультету університету м. Регенсбург **Р. Арнольд** у доповіді на тему «**Роль конституційного судочинства в європейському конституціоналізмі**» зазначив, що конституції є правовими основоположними системами держав. Вони мають бути чинними досить довгий період. При цьому відносини в державі, суспільстві змінюються з плином часу. З цими змінами може змінюватися і значення положень конституції. Р. Арнольд стверджує, що конституційне судочинство має завданням вирішити таку зміну значення шляхом своєї судової практики, тобто за допомогою неї тексти конституцій мають бути адаптовані до нових умов. У практиці конституційного суду виявляється динаміка конституції. В подальшому професор Р. Арнольд докладно проаналізував такі характерні риси сучасного європейського конституціоналізму, як індивідуалізація, поглиблення пріоритету конституції, інтернаціоналізація, диференціація і децентралізація державної влади. Суттєвою тенденцією європейського конституціона-

лізму є те, що захист фундаментальних прав індивідуумів має бути організований дуже ефективно. Це здійснюється частково через текст конституції і більшою мірою через судову практику конституційних судів.

У доповіді **«Важливість індивідуального доступу до конституційних судів»** Голова Конституційного Суду Угорщини **П. Пацолай** наголосив, що розширення індивідуального доступу до конституційних судів може бути цінним внеском у розвиток національних засобів захисту прав людини і чинником ефективності роботи Європейського суду з прав людини, переважаного заявами, скаргами і незавершеними справами. Свого часу Венеціанська Комісія доручила Г. Арутюняну — члену Комісії (Вірменія), А. Нусберг — заступнику члена Комісії (Німеччина), П. Пацолаю — члену Комісії (Угорщина) підготувати дослідження про прями́й (індивідуальний) доступ до конституційного правосуддя. Рішення за результатом цього дослідження було ухвалено Венеціанською Комісією у грудні 2010 року. Як зазначає П. Пацолай, індивідуальний доступ до конституційного правосуддя означає насамперед, що при порушенні індивідуальних конституційних прав людина може подати скаргу до конституційного суду прямо чи опосередковано. Венеціанська Комісія не лише в цьому, а й у попередніх рішеннях підкреслювала важливість індивідуального доступу громадян до конституційного суду, оскільки, по-перше, це забезпечує послідовний захист індивідуальних прав, по-друге, через субсидіарний характер цієї процедури можна зняти переважанення Європейського суду з прав людини. З іншого боку, розширення індивідуального доступу створює багато проблем для конституційних судів, які мають працювати з таким потоком скарг від громадян.

Голова Конституційного Суду Турецької Республіки **Х. Килич** виступив під час обговорення проблем захисту прав людини і громадянина з доповіддю **«Основна функція конституційного контролю: захист людської гідності»**. Він зазначив, що людська гідність, яка переводить людину зі статусу «інструмента» у статус «причини», згідно з практично усіма філософськими школами визнається найголовнішою цінністю у всіх сферах життя — від політики до закону та від економіки до етики. Як риса, що відрізняє людину від усіх інших істот, людська цінність базується на трьох стовпах: «права і свободи людини», «чесна та справедлива система» та «мирне середовище для відмінностей». Права людини відображають суму гуманістичних та культурних цінностей, накопичених людством у ході історії; непорушні та невід’ємні права людства є джерелом законності політичної влади, а влада, на думку Х. Килича, має бути обмежена, для чого, зокрема, існує конституційна юстиція (вона є «протиотрутою» від розбещення та авторитарного впливу абсолютної влади). Наявність чесної і справедливої системи відносин у кожній сфері доповідач пов’язав із справедливими і легітимними законами, з глибоким усвідомленням відчуття справедливості, людської гідності і моральних цінностей. Для забезпечення справедливого здійснення правосуддя, яке є, за словами Х. Килича, «основною функцією держави», мирне середовище для існування відмінностей передбачає політичний, релігійний, духовний плюралізм, різні стилі життя, і держава за таких умов виступає «диригентом оркестру». В правовій державі встановлення справедливого і мирного співіснування залежить насамперед від законодавчих і адміністративних органів, але якщо вони не виконують свої обов’язки, «належна юридична влада»

забезпечує відповідні гарантії. Тому суди і судді — ключові фігури, що знаходяться у центрі правової держави.

Заступник Голови Конституційного Суду Чорногорії **Д. Лопічіч** у доповіді **«Роль Конституційного Суду Чорногорії у захисті прав та свобод людини»** ознайомив присутніх з практикою Конституційного Суду Чорногорії щодо впровадження норм і стандартів Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, а також інших стандартів, передбачених міжнародним правом, у справі захисту прав людини та її фундаментальних свобод. Діяльність Конституційного Суду Чорногорії була визначена ним найсильнішим національним механізмом захисту прав людини і громадянина.

Заступник Голови Конституційного Суду України, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Ю. Баулін** у доповіді **«Захист прав людини і громадянина Конституційним Судом України: проблеми та перспективи»** присвятив увагу практиці захисту прав людини та громадянина Конституційним Судом України через інститут конституційного звернення фізичних і юридичних осіб щодо тлумачення норм Конституції і законів України, що є своєрідною ексклюзивною формою індивідуального доступу до конституційної юстиції, оскільки Закон України «Про Конституційний Суд України» передбачає за Конституційним Судом повноваження у випадку виявлення під час розгляду справи про тлумачення факту невідповідності положень закону, який підлягає тлумаченню, Конституції України вирішити у тому самому провадженні питання щодо їх неконституційності. Практично це — модель нормативної конституційної скарги.

На думку Ю. Бауліна, проблемою використання цього інституту є те, що обґрунтування неоднозначності застосування законів, що є підставою для конституційного звернення, — це складне завдання для суб'єкта звернення, оскільки факт неоднозначного застосування має бути документально підтверджений; до того ж часто виникають певні труднощі із залученням кваліфікованих юристів для допомоги у підготовці конституційних звернень. З огляду на це Конституційний Суд України та його Секретаріат надають громадянам відповідну допомогу, наприклад, формулюють правові позиції Конституційного Суду або повідомляють про виявлені у зверненнях недоліки, що не перешкоджає заявнику повторно звернутися до Конституційного Суду України з цього самого питання. Однак законодавче розширення підстав для внесення конституційного звернення, підкреслив Ю. Баулін, могло б стати прийнятною альтернативою запровадженню в Україні конституційної скарги без відповідних змін Конституції, з приводу чого в Україні відбуваються дискусії.

Крім того, доступ до Конституційного Суду України міг би бути розширений шляхом надання права внесення конституційних клопотань судами загальної юрисдикції (нинішній механізм їх звернення до Конституційного Суду України через Верховний Суд України не можна вважати оптимальним).

На завершення виступу Ю. Баулін підкреслив, що сам факт існування органу конституційного контролю в Україні дисциплінує інші органи державної влади, змушує їх діяти відповідно до Конституції та законів України, постійно бачити перед собою права і свободи людини і громадянина як непересічний орієнтир у їхній діяльності.

Суддя Європейського суду з прав людини **Г. Юдківська** у доповіді «**Обмеження конституційних прав: застосування принципу пропорційності конституційними судами і Європейським судом з прав людини**» наголосила, що кожне втручання в реалізацію того чи іншого права, гарантованого Конвенцією, Європейський суд з прав людини тестує на наявність законної мети, необхідність та пропорційність використаних засобів для її досягнення. Принцип пропорційності є ключовим у царині конституційного права для оцінки обмеження фундаментальних прав людини.

Існує багато шляхів тестування на пропорційність, однак незмінною залишається увага суду до оцінки значення (ваги) конфліктуючих інтересів у справах; для визначення конституційності закону має бути доведено, що суспільний інтерес або мета закону є достатньо важливими для виправдання втручання або звуження інтересів громадян.

Тест на пропорційність, зазначила Г. Юдківська, включає багато компонентів, які не завжди чітко визначені судами; крім того, застосування принципу пропорційності не завжди веде до передбачуваних результатів. Оцінка ваги права, в яке здійснюється втручання, є суб'єктивною, так само, як і оцінка ступеня втручання та наслідків. Пропорційність є цариною оціночних суджень. Тим не менше, принцип пропорційності залишається фундаментальним принципом конституційного права, що в умовах швидких змін суспільства і його нагальних потреб дозволяє забезпечувати верховенство права. Як демонструє практика Європейського суду з прав людини, застосування цього принципу є предметом найбільш плідного діалогу з національними конституційними юрисдикціями.

Суддя Конституційного Суду Республіки Сербія, кандидат юридичних наук **Т. Стойкович** у доповіді «**Захист прав людини і громадянина Конституційним Судом Республіки Сербія**» зазначив, що універсальність захисту прав людини на міжнародному рівні передбачає відкритий доступ для всіх країн, а також безумовний вплив на правове регулювання внутрішнього права.

Підкресливши особливе значення для захисту прав людини актів міжнародного права, зокрема Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод як «передової системи захисту», доповідач проінформував про використання їх потенціалу у практиці Конституційного Суду Сербії. Він також зазначив, що Конституційний Суд передбачає інститут конституційної скарги (клопотання щодо актів або дій органів держави з перевищенням їх повноважень, що обмежують або виключають можливість реалізації прав людини і громадянина, гарантованих Конституцією). Принципи розгляду конституційних скарг збігаються з положеннями статті 6 зазначеної Конвенції, а у випадку встановлення факту суперечності між змістом прав і свобод людини і чинними правовими актами Конституційний Суд Сербії вправі скасувати останні. Винесені ним рішення стосуються усіх людей в аналогічних ситуаціях. На думку Т. Стойковича, конституційна скарга — ефективний засіб захисту прав людини. За його інформацією, у 2012 році Конституційний Суд Сербії розглянув 12 тисяч конституційних скарг. Сам орган конституційної юрисдикції він вважає елементом судової системи, а наявність ефективної судової системи — передумовою реалізації принципу верховенства права.

У доповіді судді Конституційного Трибуналу Республіки Польща **М. Граната** «**Людська гідність як джерело прав та свобод людини та громадянина**

(у практиці Конституційного Трибуналу Республіки Польща)» стверджувалося, що людська гідність є фундаментальним і верховним конституційним правом. На думку доповідача, конституційний суд має право переглядати випадки порушення прав людини в минулому виходячи з принципу людської гідності. Він навіть приклади з практики Конституційного Трибуналу Республіки Польща, які підтверджують цю тезу. За правовою позицією Конституційного Трибуналу Республіки Польща гідність є основою всіх конституційних цінностей, прописаних у Конституції Польщі.

Член Венеціанської Комісії Ради Європи **Л. Гусейнов** у доповіді «**Роль Конституційного Суду Азербайджану в імплементації Європейської конвенції з прав людини**» зауважив, що в азербайджанській судовій практиці і практиці Конституційного Суду Азербайджану є дуже поширеним застосування норм міжнародного права при вирішенні справи, навіть тоді, коли для цього достатньо національного законодавства. У такому випадку авторитет норм міжнародного права додає ваги нормі національного права, що буде застосована. Часто Конституційний Суд Азербайджану посилається на рішення Європейського суду з прав людини у справах, відповідачем у яких були інші держави, тоді як є рішення за позовами до Азербайджану.

У доповіді «**Конституційна рівноправність — аксіологічна основа судового захисту прав людини (з практики Конституційного Суду Російської Федерації)**» суддя Конституційного Суду Російської Федерації, доктор юридичних наук, професор **М. Бондар**, зокрема, порушив два важливі питання — співвідношення міжнародної і національних юрисдикцій та формування європейського конституційного простору. Щодо першого питання доповідач констатував, що Конституційний Суд Російської Федерації послідовно виходить із беззаперечного пріоритету Конституції Російської Федерації щодо Європейської конвенції та інших міжнародно-правових актів. Саме на основі такого співвідношення національних і міжнародних юрисдикцій має формуватися європейський конституційний простір. Висвітлюючи друге питання, М. Бондар відзначив конституціоналізацію як процес юридичного збагачення норм чинного законодавства і наявної правової практики за допомогою конституційних цінностей як категорій чинного права. Згадані цінності він пов'язав з релігійними, християнськими цінностями.

В обговореннях доповідей взяли активну участь Г. Арутюнян, А. Головін, П. Пацолай, М. Бондар, Г. Юдківська, В. Євдокимов, Д. Сліпчевич, І. Рогов, Л. Гусейнов.